

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 122 2001

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-19-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2002

leken, återkommer flera av uppsatsförfattarna till detta tema i varierande grad. Ett samlat grepp på Keys kvinnouppfattning tas av Claudia Lindén, som är väl förtrogen med ämnet genom sin pågående doktorsavhandling om Ellen Key.

Trots Keys fokusering på hemmet och kvinnans moderlighet, är det inte någon tyst och självupppoffrande ängel i huset som blir Keys ideal, skriver Lindén. Tvärtom betonar hon Keys kritiska hållning till den patriarkaliska familjemodellen och hur hon pläderade för ett nytt förhållande mellan kvinna och man, som på ett radikalt sätt bröt mot det tidigare mönstret. Enligt Lindén laborerade Key med tre olika moderlighetsbegrepp: kvinnan som biologisk mor, kvinnan som samhällsmoder och moderligheten som ett mer abstrakt värdebegrepp, "en aktiv kraft" i samhällets tjänst. Därmed bryter inte bara Key upp den klassiska dikotomin mellan passivt/kvinnligt och aktivt/manligt; hennes kvinnosyn blir också väsensskild från dagens biologiska essentialism.

De olika uppsatserna i *Ny syn på Ellen Key* vittnar ofta om ett personligt engagemang för Ellen Keys tankevärld och ger också nya infallsvinklar på hennes vittomfamnande verksamhet. Som läsare av denna volym kan man dock inte låta bli att önska sig två ting. Dels att alla bidrag försetts med referenser, dels att korrekturläsningen varit bättre. Att texten är full med felplacerade komiska poängar som uppstår då Wägners *Norrtullsligan* beskrivs som en "samhällsvass skildring av fattiga kontors råttors tillvaro" eller då en artikel av Birgitta Holm (två gånger dessutom) uppges vara tryckt i *Bladdaren!*

Eva Heggstad

Johan Svedjedal, *Den sista boken*. Wahlström & Widstrand. Stockholm 2001.

"Vår bransch är inte textanalys, utan att arbeta med förklaringar" hävdar Johan Svedjedal i vad man väl närmast får kalla en programförklaring i *TFL* 3/4, 2000. Texten bär rubriken "Utanför marginalen", och är ett angrepp på vad Svedjedal uppfattar som en närsynthet inom litteraturvetenskapen. "Sedan 1980-talet tycks litteraturvetenskapen ha blivit allt mer intresserad av att debattera sig själv", inleder han och formulerar sedan sin kritik mot närläsning, textanalys och kulten av "det marginaliserade".

Denna närsynthet är, enligt Svedjedal, ett tecken på vårt ämnes vacklande legitimitet, i en tid då så mycket av den skönlitterära kulturen flyttats från boksidan och ut på nätet, samtidigt som boklådorna numera hellre skyltar med kontorsvaror än med skönlitteratur – om där finns böcker i butikens främre regioner, så är det

facklitteratur, historia, reseböcker. I branschtidningen *Svensk Bokhandel* listas för våren 2000 endast tolv titlar under rubriken "Litteraturvetenskap, lexikon, ordböcker", medan rubriken "Historia, kulturhistoria, arkeologi" listar över etthundra. Svedjedal konstaterar: "Bristen på litteraturvetenskapliga titlar i *Svensk Bokhandel* säger ingenting om litteraturforskarnas flit – men om den bokläsande publikens intresse för ämnet".

Ingen har väl påstått att den teoretiska fysiken befinner sig i motsvarande kris, trots att deras avhandlingar knappt ens hamnar på bibliotekens listor över abstracts. Överhuvudtaget förefaller mig Svedjedals pessimistiska situationsbeskrivning något egendomlig för att komma från en sociolog. Ty få facklitterära arbeten har väl en sådan gräddfil in i den kulturella offentligheten som just de litteraturvetenskapliga avhandlingarna, vilka nästan utan undantag recenseras på tidningarnas kultursidor. Ett ämnes legitimitet ska alltså avläsas inte i dess kvantitativa genomslag utan i hur resultaten kan användas. Fast här tror jag att Svedjedal och jag är överens.

Den med svedjedalska mått ovanligt utmanande artikeln i *TFL* får tjänstgöra som utgångspunkt för några reflektioner kring hans senaste publikation *Den sista boken* – ett arbete som signifikativt nog saknar genrebeteckning. Läsaren frågar sig om det är en essäsamling, en rapport (Svedjedal har varit ansvarig för projektet "IT, berättandet och det litterära systemet") eller rent av ett litteraturvetenskapligt arbete av det slag författaren själv efterlyser i debattartikeln, det vill säga en forskning som söker "spelet av orsaker bakom skönlitteraturen". Inte "hur" litteraturen ser ut, alltså, utan "varför".

Den sista boken är en heterogen samling texter som behandlar SF-författaren Philip K Dick; tekniksynen i svensk efterkrigslitteratur; Göran Hägg, och till sist en text som är ett försök att gestalta en hypertextpraktik. Den inledande titelessän, som har underrubriken "Om sätt att lagra och ordna texter" – är en betraktelse över textorganisationens historia. Här har Svedjedal samlat några snabba glimtar från skriftens utveckling från sand och sten via boktryckarkonsten till dess omskolning i Internets internet. Det är en i många stycken intressant och välskriven text, även om jag saknar en diskussion av böckernas ordning under tiden från boktryckarkonsten fram till 1900-talets visioner om den elektroniska supertexten. Just *Böckernas ordning* är ju titeln på Roger Chartiers uppslagsrika bok (1992, sv. övers 1995, Anamma förlag) om "läsare, författare och bibliotek i Europa från 1300-tal till 1700-tal", och en referens till denna hade kunnat fylla uppsatsens historiska glapp.

Med tanke på Svedjedals ambition att "finna spelet av orsaker bakom litteraturen" finns det förstås skäl att närmare granska avsnittet "Riskområde: gen till galax" om "Tekniksyn i svensk efterkrigslitteratur". I denna text reproduceras sida upp och sida ner den gamla kli-

chén om författaren som en upplyst teknikkritiker, en hållning som övertas från texterna själva ("människan är teknikens fånge och tekniken riskerar att göra människan inhuman"). Nu ska sägas att Svedjedal också noterar att skönlitteraturens revolt mot automatisering tycks vara just automatisk, och att den traditionella tekniken som tåg, bil och stereo, motståndslöst accepteras av romankaraktärerna.

I skenet av den aggressiva entusiasm som bar fram debattartikeln i *TFL* blir ändå uppsatsen i *Den sista boken* en besvikelse. Men, då jag föreställt mig att Svedjedal ändå velat bedriva någon form av mediahistoriska studier, ger mig besvikelsen också anledning att reflektera över forskningsfältet.

Cybernetikern Norbert Wiener förutsade 1950 att "studiet av meddelanden mellan människor och maskin, mellan maskin och människa och mellan maskin och maskin kommer i framtiden att spela en allt större roll". I TV-programmet "The Medium is the Massage" från 1967 hävdade Marshall McLuhan att "varje nytt medium förändrar bilden vi har av våra egna kroppar". Med utgångspunkt i dessa påståenden skulle jag vilja formulera två postulat om det mediahistoriska litteraturstudiet:

- 1) Litteratur handlar om kommunikation. Påståendet ska förstås i ett vidare sammanhang, ty detta rör inte bara kommunikationen mellan läsaren och texten (och idealt möjligen "författaren") utan den kommunikativa kontext (några skulle säga "diskurs") texten skriver in sig i.
- 2) Litteratur handlar om människor. Påståendet är trivialt men får djupgående konsekvenser om man har för avsikt att sätta in litteraturen i dess historiska sammanhang.

Skönlitteraturen gestaltar sålunda alltid människor. Och inskriven i sin kommunikativa, mediahistoriska, kontext innebär detta att också en roman som inte explicit uppehåller sig vid teknologiska spörsmål mycket väl kan vara en gestaltning av mänskliga relationer – språk, kroppar, proteser – formade av teknologin.

I *How We Became Posthuman* (1999) formulerar N. Katherine Hayles, med en oavsiktlig dubbeltydighet, detta forskningsfält som ett studium av den litteratur som dyker upp "when a new technology comes into being". Tekniken kommer in i våra kroppar, förändrar dem; det är en oundviklighet. Och det sker hela tiden, har alltid pågått. Med Marshall McLuhans ord är det frågan om ett *ekologiskt* system, som uppmanar till studiet av människan i samspel med hennes omgivande miljö, det vill säga medierna, tekniken.

Genom att på allvar diskutera vad och hur litteraturen gestaltar, kan man också komma bort från enkla

reproduktioner av den ideologi boken explicit uttrycker – detta insåg redan Lukács på sin tid. Därför formar sig det mediahistoriska studiet till en ständig växelverkan mellan texter och kontexter, mellan analys och historia, mellan kropp och språk. Man bör inte bara söka efter avtryck i texterna utan också se hur texten själv "uppfattar" den omgivande kontexten, en diskurs till vilken såväl texten som författaren bidrar. Detta öppnar dörren på glänt för författarens närvaro i det mediahistoriska studiet, men då inte i första hand som auktoritet i förhållande till sitt verk utan som en röst bland andra i mediahistorien (denna närvaro har Svedjedal själv på annat håll diskuterat i litteratursociologiska termer).

Litteraturen handlar *alltid* om människor. Men jag saknar just gestaltningen av människor i Svedjedals svep genom den svenska efterkrigslitteraturen. Jodå, huvudpersonerna finns där, och deras aktioner referats pliktskyldigt, men jag är säker på att en djupare reflektion över hur t.ex. passagerarna på Aniara gestaltas hade tillfört en ny dimension i läsningen av Martinsons verk. Frånvaron i Svedjedals text av en sådan gestaltningdiskussion hade kunnat motiveras av en närläsningens närsynthet, där de rent formella och textuella aspekterna hamnar i fokus. Men som vi sett tar författaren avstånd från den sortens introverta litteraturstudium.

Här finns alltså inget intresse för gestaltning, inget intresse för texten – vad finns där då? Teknikhistoria? Men titelessäns i och för sig användbara historik sätts inte på något sätt i samband med detta litterära svep – och hur skulle det kunna göra det? Den förra texten presenterar en kulturhistoria över ett par millennier, den senare några nedslag i det senaste halvseklens svenska prosa.

Kanske är min kritik oräddvis – *Den sista boken* gör ju inga officiella anspråk på att vara vetenskaplig. Men om den då å andra sidan skulle vara avsedd att uppfylla den tredje uppgiften, populariseringen, så uppstår ett annat problem. För ironiskt nog finns det en risk att Svedjedal bidrar till litteraturens marginalisering, då hans intresse för texternas litterära funktion just här verkar så svalt. Ty i denna värld finns ingen text, ingen gestaltning, ej heller någon historieskrivning – bara teknik, en teknik som förvisso råkar finnas representerad i text på vissa sidor av den svenska efterkrigslitteraturen.

"[T]olkningen av litterära verk [är] inget självändamål, utan har bara sitt egentliga värde som argument i resonemang kring orsak och verkan", skriver Svedjedal i *TFL*. Men varför, frågar jag mig, denna romantiska positivism som tar sig uttryck i jakten efter "orsak och verkan"? Jag tror att det mediahistoriska studiet snarare handlar om orsak och orsak, verkan och verkan – inte "först ENIAC, sedan ANIARA", eller "först Jules Verne, sedan månkraketer". Jag efterlyser inte slutgiltiga svar utan nya frågeställningar. Och kanske är detta ett

av problemen med Svedjedals genomgång, att den levererar svar till en fråga som ingen ställt till ingen (– med Espen Aarseths ord en ”nihilogue”).

Svedjedal har under senare år etablerat sig både som en hängiven läsare och introduktör av litterära hypertexter (tillsammans med doktoranden Anna Gunder som skriver en avhandling i ämnet). Någon har sagt att hypertexter också har en förmåga att dra till sig det sämsta i den skapande processen; eftersom hypertexten till sitt väsen är överblickbar och oavslutad kan en känsla av ansvarsfrihet smyga sig in i skrivprocessen. Just detta tycks ha drabbat Svedjedal själv i den avslutande essän ”I länkarnas sal”, en text där läsaren förväntas hoppa mellan olika numererade textblock enligt anvisningar av typen ”gå till 3, 5 eller 18”. Här mixas nämligen goda iakttagelser med aforismer, truismer, spetsfundigheter (text 11 som handlar om ”loopen” anvisar oss att gå till text... – 11! Å nej, vi är fast!) och (brrr...) skönlitterära fragment.

Intressantare att diskutera är den ideologiska position hypertextteorin tycks inta i Svedjedals historieskrivning. För att parafrasera Svedjedals *TFL*-artikel kan man säga att sedan 1990-talet tycks hypertextforskningen ha blivit allt mer intresserad av att debattera sig själv. Vilka värderingar ligger bakom den praktiken?

En viktig utgångspunkt är att hypertexten fått oss att betrakta den traditionella texten, ja skrivandet och läsandet överhuvudtaget, i ett nytt ljus. Detta är sant. Men resonemangen, tycks det mig, etablerar sedan en loop [sic] med bl.a. följande komponenter: Hypertexter har funnits sedan urminnes tider (ex *I Ching*, *Bibeln*), de har djupa rötter även i vår västerländska modernism (ex Borges, Appollinaire, James Joyce). Alltså är hypertexter ett led i textens historia, och ett legitimt forskningsfält, inom vilket vi anlägger en hypertextteoretisk infallsvinkel. När vi läser andra texter, som på olika sätt påminner om hypertexter (ex Philip K Dick), så använder vi hypertextteorin även på dem, och de blir då intressanta för att de liknar hypertexter. Kanske är denna självbekräftande praktik helt i sin ordning, forskningsfältet är ju ungt. Men lika unga är flera av de teoretiska områden som indirekt drabbas av Svedjedals vrede i *TFL*-essän, där ”Litteraturvetenskapen” framställs som en homogen, närsynt textdissekerande monolit. Men det inte finns en ”Litteraturvetenskap”, utan många. Och höjer vi blicken kommer vi bara i Sverige finna såväl tyskt influerade diskursteoretiker, som feministiska revisionister, estetiker och vetenskapshistoriker, alla med litteraturen som studieobjekt och redskap i projekt som verkligen transcenderar närläsningens slutna rum. Måhända är det dags även för hypertextteorin att komma ut ur garderoben och in i den gemenskapen.

Jag tror en viktig fråga är huruvida man väljer att se hypertexterna som en del av *textens* historia, eller om

man vänder på perspektivet och istället vill se litteraturen, i all sin mångfald, som en del av *teknologins och mediernas* historia.

I sin förra publikation *The Literary Web* (2000), listade Svedjedal med beundransvärd nit en rad funktioner och fenomen som länkade den litterära sektorn till cyberrymden. Boken kommer, även om den inte är invändningsfri, säkerligen att vara en guldgruva för framtida litteratursociologer. Svedjedal företar sig där det mycket vanskliga projektet att försöka kartlägga en process som ännu är i sin linda – vilket förmodligen kommer göra *The Literary Web* till ett tidsdokument av rang.

Vad *Den sista boken* skall användas till har jag däremot betydligt svårare att se. Det brandtal Svedjedal håller i *TFL* följs inte alls upp av en bok som lever upp till de av honom ställda kraven på en modern litteraturforskning. Men återigen: det är svårt att se vilket uppdrag *Den sista boken* anser sig vara ute i. Kanske läser jag med helt fel glasögon. Just nu längtar jag mest efter att få sätta på mig ett par rejäla Virtual Reality-brillor med ty tillhörande dräkt och styrhandske.

Där, inne i maskinen, ser jag hur bilden av min kropp förändras.

Jonas Ingvarsson

Frederik Tygstrup, *På sporet af virkeligheten*. Gyldendal. København 2000.

I *Erfaringens fiktion* (1992) undersökte Frederik Tygstrup, verksam som lektor i allmän och jämförande litteraturvetenskap vid Köpenhamns universitet, med utgångspunkt i den klassiska europeiska romanen (Cervantes, Goethe, Flaubert m. fl.) hur den västerländska romanen bidragit till att konstruera erfarenhetsmodeller, fiktioner om jaget. Tygstrups tes den gången var att romanen intagit en central plats i de kulturella processer som lett fram till vår moderna bild av människan och det mänskliga.

Även i *På sporet af virkeligheten* (2000) står erfarenhetens former, det sätt på vilket romanförfattare intresserar oss för och gestaltar det verkliga, i fokus. Litteratur reproducerar inte verklighet, utan riktar i kraft av sitt stiliserade språk vår uppmärksamhet mot vårt sätt att vara uppmärksamma.

Det mest närliggande betraktelsesättet är att se *På sporet af virkeligheten* som en framställning om 1900-talets modernistiska roman med författare som Kafka, Musil, Mann, Joyce, Virginia Woolf och Proust som viktigaste företrädare, vad gäller storstadsrepresentationen kompletterade med Döblin, Dos Passos och Belyj. Av romanförfattarna kräver de nya erfarenheterna nya sätt att arbeta med stoffet, nya modeller och nya